

Михайло Шкурка

ТАЄМНИЦІ ЛІСОВИХ УРОЧИЩ ЛЕБЕДИНЩИНИ: “МОНАСТИРЩИНА”

(призабуті сторінки історії нашого краю)

*... Велична осені палітра,
Бадьорих пахоців кришталь,
Пралісе мій, свята молитво,
Душі тривожної печальь.*
В. Дудченко, “Молитва до лісу”,
Лебедин, 2008 рік.

Більше п'ятдесяти урочищ зібрало в собі лісове господарство Лебединського району на Сумщині. Кожне з них має свою історію, оповите таємницями, легендами, народними повір'ями і переказами. “Шелехівщина”, “Вовчий Яр”, “Рябушківські Піски”, “Діброва”, “Чупрова дача”, “Пушкіне” – це далеко не повний перелік урочищ, означених на мапі Лебединщини [7].

Проте “Монастирщина”, безумовно, посідає особливе місце. Свою назву це урочище отримало в кінці XVII століття після будівництва тут Іоано-Предтечевої пустині, засновником якої був гадяцький полковник Михайло Васильович Самойлович – небіж Гетьмана України Івана Самойловича. Пустинь розбудовувалася впродовж 1680–1685 рр., одночасно із заселенням Михайлівки. Місце для будівництва обрали на південно-східному схилі живописного лісового урочища, яке і сьогодні на картографічних матеріалах позначається як “Монастирщина”; поруч – село Михайлівка, в протилежному напрямку дорога веде до Кісілівки (тепер Межиріч).

Це місце приглянули не випадково, адже й раніше колись тут жили в печері “два стран-

Фото 1. Урочище “Монастирщина” з висоти пташиного польоту (фото автора)

ника, иноки Афонские”, що підтверджується документально. Так, у межовій виписці за 1676 р. про землі Ворожбянського сотника Григорія Доценка говориться: “...от леска прямо лебединскою дорогою, а с той дороги ко Пслу, где живет чернец. Следовательно в 1676 г. на месте Михайловской пустыни действительно жил уединённо иннок-пустынный” [6].

Бурхливою була діяльність із розбудови Михайлівської пустині за часів родини Самойловичів. Тут спорудили головний храм – Іоано-Предтечеву церкву, монаські келії,

огорожу, йшло подальше облаштування території монастиря. Та недовго судилося тішитися Михайлу Васильовичу діянням рук своїх. Невдовзі в боротьбі за гетьманську булаву Іван Самойлович і вся його родина, включаючи і засновника пустині, були засуджені, й після тривалих допитів у Москві їх відправили на заслання в далекий Тобольськ (тепер Тюменська область).

Розмірене, спокійне життя в Михайлівській Іоано-Предтечевій пустині тривало з початку її заснування трохи більше півстоліття. Але смерть Єлизавети Петрівни, відхід від активної політичної діяльності її фаворита Олексія Розумовського (саме вони відзначалися доброзичливим ставленням до України), а також деяких дворцових чвар і переворотів на престол Росії було призначено Катерину II. Звідтоді ситуація вельми змінилася. І зовнішня, і внутрішня політика нового уряду була, фактично, продовженням імперських устремлінь Петра I, але в більш рішучих і жорстоких проявах. Захоплення все нових і нових територій та приєднання їх до імперії стало характерним для Росії часів Катерини II [4]. Тривали війни з Туреччиною, Кримським Ханством завершилися виходом до Чорного моря і приєднанням 1783 р. до Росії Криму. Внаслідок трьох історичних поділів Польщі, до Росії відійшли Правобережна Україна, Білорусія та землі Литви і Курляндії.

Не менш жорсткою була і внутрішня політика Катерини II, зокрема щодо України. Пам'ятаючи визвольні змагання українського народу під проводом Богдана Хмельницького, спробу гетьмана Івана Мазепи позбутися влади Москви, події в Гадячі та під Конотопом, що не давали спокою Росії, стояли на заваді здійснення нею імперської політики, вона одразу взялася за впровадження спеціально розроблених далекосяжних планів з упокорення нашого, як у Петербурзі вважали, бунтівного, а насправді – волелюбного краю.

1765 р. уряд Росії скасував в Україні гетьманство, а 1775 р. підступно зруйнував Запорозьку Січ. Указом від 1783 р. в Лівобережній Україні і Слобожанщині було юридично оформлене кріпосне право. Так дійшла черга і до української православної церкви. Постає питання: яку небезпеку для Катерини II становила православна церква і, зокрема, монастирі? Як відомо, цариця не була росіянкою, тож усе, що пов'язане з православною вірою, їй видавалося чужим і незрозумілим. Але це не головне. У храмах, особливо зведених на Слобожанщині, вона вбачала основних про-

відників “українства”. Адже цей край був заселений переважно вихідцями із середнього Придніпров'я – колиски волелюбної козаччини. Тут, як і при Богданові, існував полковий адміністративний устрій, населення ретельно дотримувалося старовинних родинних стосунків і звичаєвого права, хоч формально Слобожанщина вважалася російською територією. Отже, потрібно було якомога скоріше зробити цю землю схожою бодай із прилеглими до неї великоросійськими губерніями. Діяти уряд вирішив ...через релігію.

Дерев'яні православні церкви, побудовані колись за правилами українського народного зодчества, поступово перебудовувалися на цегляні за типовими проектами, розробленими Священним Правлячим Синодом у Петербурзі. Тож храми Слобожанщини ставали схожими, як дві краплі води, на культові споруди Курської, Орловської чи інших губерній Великоросії. Одночасно українських священників почали витісняти “святі отці”, привезені з Росії. Якщо взяти до уваги, що вся богослужбена література друкувалася переважно в Петербурзі й Москві, то стає зрозумілим, чому церкви Слобожанщини поступово ставали російськомовними.

Складніше було русифікувати слобожанські православні монастирі, адже це була, якщо можна так сказати, “державна в державі”. Як духовні центри православ'я, вони користувались незаперечним авторитетом серед мирян, вели відчутну благодійну і просвітницьку діяльність, допомагали сиротам, інвалідам та одиноким, водночас залишаючись щирими провідниками “українства”. Тому щодо монастирів принцип “рубить с плеча” міг не спрацювати, і тут підступна цариця пішла іншим шляхом. Спочатку в Росії було проведено генеральне межування земель з одночасною секуляризацією (переходом в державну власність) значної частини церковних і монастирських землеволодінь. Як наслідок господарювання монастирів було підрубане під корінь. Після цього в окремі обителі державою засилялись спеціальні інспектори, які під благочинною метою проводили опис рухомого і нерухомого монастирського майна, що залишилося після секуляризації [11].

По завершенню таких “підготовчих” робіт, 26 лютого 1764 р. Катерина II прийняла Указ під назвою “Духовные штаты”, згідно з яким від монастирів остаточно відібрали всі вотчинні маєтності, залишивши мінімально необхідну площу землі. Навзамін призначили служителям річну грошову винагороду, ве-

личина якої залежала від статусу монастиря. Наприклад, служителям монастирів першого класу винагорода складала 2300–2500 крб., другого – до 1500 і третього – до 950 крб. [6]. Одночасно кількість монастирів Указом передбачалося скоротити в кілька разів. Так, у Харківській губернії в результаті реформи залишилось всього три діючі монастирі. Про маленькі позаштатні пустині, до яких належала і михайлівська, в Указі не йшлося, проте їх безцеремонно взяли закривати [10].

Та все ж михайлівська пустинь поки що продовжувала діяти. У документі про розмежування земель за 1785 р. читаємо: “...в хуторі Андреевском заштатный мужской монастырь, называемый Предтечева пустынь; она состоит на содержании Александра Фёдоровича Коробовского; положение имеет на косогоре и при копанном пруде; в той пустыни церковь деревянная во имя Крестителя Господня Иоанна; кельи строительския монашеския и ограда деревянные; из живущих там постриженных монахов 6, да непостриженных послушников 5 человек; за пустынею крестьян г. Коробовского 52 д. м., 52 ж.: в одиннадцати дворах” [6].

В опис пустині з невідомих причин не була включена ще одна культова споруда – церква “Входження Богоматері в храм з братською трапезною”, яка “од господ помещиков генерал-майора и обер-коменданта Андрея Григорьевича Иваненкова и майора Ивана Миклашевского, отдан(а) на постройку, вместо погорелой в Лебедине, Воскресенской церкви”. Як відомо, пожежа в Лебедині сталася 1787 р., а 1789 р. церква вже діяла. Такі прискорені темпи будівництва дають підставу вважати, що це і є перевезена з пустині церква [14].

Трагічним для михайлівської Іоано-Предтечевої пустині став 1790 рік: монастир назавжди зачинив свої двері. Ліквідація пустині, як стверджують дослідники Харківського університету, тривала два роки. За цей час було розібрано головний Предтечевий храм, монастирські келії та господарські будівлі. Усі святощі – ікони, богослужбові книги, предмети ритуалу Божої служби, іконостас тощо перейшли в розпорядження михайлівської Богородичної церкви, за виключенням двох дзвонів, які передані в Харківський Покровський монастир. За час існування пустині в ній змінилося одинадцять ігуменів; останнім був Варлаам [2, с. 184; 6].

Яка ж доля спіткала засновника пустині Михайла Самойловича? Відомо, що піс-

ля арешту “в 1687 г. Михаил Васильевич, отправленный в Москву, пять лет томился в яме; в 1692 г. вытерпел страшные пытки и затем был сослан в Сибирь на вечное жительство” [6]. “Мишка Гадацкий не сознал своё преступление”, – писав Іван Мазепа.

Михайло Васильович останні роки свого життя провів у Тобольську. Його поховали на цвинтарі, який уже в радянський час був відведений під міську забудову. Ми пробували з’ясувати, чи переносили могилу Самойловича на нове місце. На запитання по телефону співробітник Тобольського архіву відповів: “Наш архів зберігає документи, починаючи з вісімнадцятого століття, і про Самойловичів документи відсутні”. Тож, бачимо, все поглинула ріка забуття.

Серед церковних святощів, переданих у михайлівську церкву з пустині, були срібні хрести і чаші, фрагменти нетлінних мощей Великомучениці Варвари та Іоана Предтечі, старовинні ікони в срібних шатах тощо. Причому значна частина цінних історичних речей, наприклад, срібні напрестольний хрест, діскоси, посуд, чаші – подарунок наказного Гетьмана Полуботка. На одній із старовинних чаш читаємо: “Сей келих справлен коштом Его милости пана Павла Полуботка, полковника Его царского пресветлого Величества”. Усе це зберігалось частково в сільській церкві, частково в приватній колекції місцевого поміщика графа Василя Олексійовича Капниста [9].

Не дивлячись на те, що пустинь давно припинила свою діяльність, у храмові дні, як і колись, сюди стікалися прихожани. Зі слів Сидора Макаровича Шкурки¹ – учасника хресних ходів 1910–1912 рр. – записано такі свідчення: “Два рази на рік – весною на день знайдення голови Іоана Хрестителя та восени на свято Усічення голови Іоана Предтечі – до михайлівської церкви сходяться сотні людей: місцевих селян, жителів Лебедин та навколишніх сіл. Через якихось двадцять-тридцять хвилин і до лісового урочища “Монастирщина” вирушає хресний хід мирян – це переносять храмову ікону Іоана Предтечі на її літне перебування в каплиці, яка ще тоді стояла на місці колишньої головної монастирської церкви. Попереду – настоятель іхайлівської Богородичної церкви з храмовою іконою, за ним священники інших церков, далі церковний зведений хор і хор графа Капниста. Замикають урочисту ходу миряни та гості. Основне священнодійство відбувається біля каплиці:

¹ Сидір Макарович Шкурка – батько автора статті. — Примітка редактора.

священики відправляють урочисту літургію, триває спільна молитва. Після встановлення ікони на своє місце, освячення її та присутніх, усі спускаються вниз на живописну галявину, де розпочинаються громадська трапеза, пісні та розваги”.

Так було колись, але із Жовтневим переворотом 1917 р. – куди все й поділося?! Нашій культурі та духовності завдано непоправної шкоди: графський палац у Михайлівці після пограбування було спалено, майже всі цінності Предтечевої пустині розікрадено. На сьогодні зберігаються в Україні лише царські врата та кілька ікон: “Свята Анна” (фото 2), “Святий Іоаким” та “Святий Микола з житієм” (фото 3). Усі вони походять із михайлівської Іоано-Предтечевої пустині і були написані впродовж 1680–1685 рр. на замовлення Михайла Васильовича Самойловича, а сьогодні становлять собою “золотий фонд малярської спадщини Слобожанщини”. Не випадково перебувають у постійній експозиції Національного художнього музею України в Києві, не сходять із сторінок престижних мистецтвознавчих видань [13].

Минуло більше 200 років із часу ліквідації Іоано-Предтечевої пустині, але і в наш час – у ХХ столітті – в Михайлівці все ще тривали богоборчі діяння, тільки тепер уже не під скіпетром Катерини II, а під червоним серпасто-молоткастим прапором. У 1920–1930-х рр. один із кращих храмів колишньої Харківської єпархії – михайлівська кам’яна церква, побудована 1806 р. на честь Різдва Пресвятої Богородиці, була понівечена антихристами, а 1979 р. її знищили остаточно, підірвавши вибухівкою. Так село втратило визначну пам’ятку історії і культури й архітектурну доміанту сільської забудови. На місці знищеної церкви нині пасуться кози і бігають бездомні собаки... Руйнувати завжди легше, аніж будувати.

То як же нам бути надалі? Продовжувати оплакувати наше безрадісне минуле чи, на-

Фото 2. Ікона “Свята Анна”. 1680–1685.
З Іоано-Предтечевої пустині
с. Михайлівки

впаки, згуртуватися та й заходитись усім миром розбудувати життя по-новому, – тепер уже у вільній і ні від кого не залежній Україні? Вважаємо, що без вагань потрібно обирати другий шлях розвитку. Досить нам чекати на доброго дядька, який прийде і переробить всю нашу роботу.

Ґрунтовно вивчаючи планувальну структуру Михайлівки, яка складалася протягом століть, приходимо до висновку, що можливості подальшого територіального розвитку села вкрай обмежені. Із заходу забудова притиснута до високих “Михайлівських гір”, а з протилежного, східного, боку – до річки Псел. У межах села практично відсутні рекреаційні можливості. Де ж вихід? А вихід є: слід лише надати лісовому урочищу “Монастирщина” і прилеглій до нього з півдня вільній ділянці (фото 4) статус заповідної території, як у Михайлівці появляться унікальні рекреаційні

Фото 3. Ікона “Святий Микола з житієм”. 1680–1685.
З Іоано-Предтечевої пустині с. Михайлівки

можливості. При належному архітектурно-планувальному облаштуванню тут можуть проводитися різні громадські заходи, зокрема й духовного спрямування, практичні заняття для михайлівських школярів із ботаніки, охорони природи, географії, туризму тощо.

Фото 4. Село Михайлівка. Заповідник «Монастирщина» (проектна пропозиція автора)

Крім того, із відродженням у Михайлівці Богородичної церкви та пам'ятних знаків на місці Іоано-Предтечевої пустині в урочищі «Монастирщина» (на що щиро сподіваємося) відкриються і нові можливості для духовного зростання жителів цього села та навколишніх населених пунктів.

Тож до праці, дорогі земляки!!!

Література

1. Гальковский. Наказной гетман Полуботок. Исторический очерк / Гальковский. – Лебедин: тип. М. Е. Когана, 1909.
2. Зверинский В. В. Материал для историко-топографического исследования о православных монастырях в Российской Империи с библиографическим указанием. I. Преобразование старых и учреждение новых монастырей с 1764–65 по 1 июля 1890 год / В. В. Зверинский. – СПб, 1890.

3. Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Отделение III. Уезды Ахтырский и Богодуховский, Сумский и Лебединский. – М., 1857. – С. 514–519.

4. Катерина II // Українська радянська енциклопедія. – Т. 5. – Вид. друге. – К.: УРЕ, 1980. – С. 64.

5. Лисянський В. Повернення із забуття / В. Лисянський // Життя Лебединщини. – 2009. – 24 червня. – С. 3.

6. Михайловская пустынь // Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Отделение I. Краткий обзор епархии и монастыри. – Харьков: В университетской типографии, 1859. – С. 253–258.

7. Патіота В. Таємниці лісових урочищ. Исторично-природничий довідник / В. Патіота. – Суми: Козацький вал, 2008. – С. 19–20.

8. Россия. Полное географическое описание нашего отечества. Настольная и дорожная книга для русских людей под редакцией В. П. Семёнова. Том седьмой. Малороссия. – С.-Петербург: издание А. Ф. Девриена, 1903. – С. 323–324.

9. Селиванов А. Ф. О поездке в с. Михайловку, Лебединского уезда, Харьковской губернии / А. Ф. Селиванов // Харьковский сборник. Литературно-научное приложение к «Харьковскому Календарю» на 1889 год. – Харьков: издание Харьковско-го губернского статистического комитета, 1889. – С. 175–181.

10. Татарінов М. В. Монастирі Слобідської України та Харківської губернії (кінець XVIII – початок XX ст.) / М. В. Татарінов // Вісник Харківського університету. Історія України. Випуск 2. Харків: Основа, 1998. – № 401. – С. 348–352.

11. Ткаченко Б. І. Лебедя. Историчні нариси в двох книгах. Книга перша / Б. І. Ткаченко. – Суми: Слобожанщина, 2000. – С. 285–292.

12. Федоров Є. В. Економічна діяльність православної церкви в Слобідській Україні у XVIII ст. / Є. В. Федоров, М. В. Татарінов // Вісник Харківського університету. Історія України. Випуск 1. – Харків: Основа, 1996. – № 387. – С. 12–25.

13. Шедеври українського іконопису XII–XIX ст. – К.: Мистецтво, 1999. – С. 72–75.

14. Шкурка М. С. Воскресінська церква гідна воскресіння / М. С. Шкурка // Вісті. – 2007. – 6 серпня. – С. 12.